

Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (όγδοο τμήμα)

της 15ης Σεπτεμβρίου 2022 *

«Προδικαστική παραπομπή – Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – Οδηγία (ΕΕ) 2016/343 – Ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας – Άρθρο 8, παράγραφος 1 – Δικαίωμα παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του – Εξέταση μάρτυρα κατηγορίας ερήμην του κατηγορουμένου – Δυνατότητα άρσης της προσβολής δικαιώματος σε μεταγενέστερο στάδιο της διαδικασίας – Συμπληρωματική εξέταση του ιδίου μάρτυρα – Οδηγία 2013/48/ΕΕ – Δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας – Άρθρο 3, παράγραφος 1 – Εξέταση μάρτυρα κατηγορίας απουσία του συνηγόρου του κατηγορουμένου»

Στην υπόθεση C-347/21,

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το *Spetsializiran nakazatelen sad* (ποινικό δικαστήριο ειδικών αρμοδιοτήτων, Βουλγαρία) με απόφαση της 3ης Ιουνίου 2021, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 4 Ιουνίου 2021, στο πλαίσιο της ποινικής δίκης κατά του

DD,

παρισταμένης της:

Spetsializirana prokuratura,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (όγδοο τμήμα),

συγκείμενο από τους N. Jääskinen, πρόεδρο τμήματος, M. Safjan (εισηγητή) και M. Gavalec, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: A. M. Collins

γραμματέας: A. Calot Escobar

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

– ο DD, εκπροσωπούμενος από τον V. Vasilev, advokat,

* Γλώσσα διαδικασίας: η βουλγαρική.

- η Τσεχική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους M. Smolek και J. Vlácil,
- η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τους M. Wasmeier και I. Zalognin,

κατόπιν της αποφάσεως που έλαβε, αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα, να εκδικάσει την υπόθεση χωρίς ανάπτυξη προτάσεων,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 8, παράγραφος 1, της οδηγίας (ΕΕ) 2016/343 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 9ης Μαρτίου 2016, για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας (ΕΕ 2016, L 65, σ. 1), καθώς και του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 2013/48/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Οκτωβρίου 2013, σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας (ΕΕ 2013, L 294, σ. 1).
- 2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας που κινήθηκε κατά του DD για αδικήματα που διαπράχθηκαν στον τομέα της παράνομης μετανάστευσης.

Το νομικό πλαίσιο

Το δίκαιο της Ένωσης

Η οδηγία 2013/48

- 3 Η αιτιολογική σκέψη 54 της οδηγίας 2013/48 έχει ως εξής:
«Η παρούσα οδηγία θεσπίζει ελάχιστους κανόνες. Τα κράτη μέλη μπορούν να διευρύνουν τα δικαιώματα που προβλέπονται στην παρούσα οδηγία με σκοπό την παροχή μεγαλύτερης προστασίας. [...]»
- 4 Το άρθρο 1 της εν λόγω οδηγίας, το οποίο φέρει τον τίτλο «Αντικείμενο», ορίζει τα εξής:
«Η παρούσα οδηγία θεσπίζει ελάχιστους κανόνες σχετικά με τα δικαιώματα των υπόπτων και κατηγορουμένων στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας [...] όσον αφορά στην πρόσβαση σε δικηγόρο, την ενημέρωση τρίτου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας και την επικοινωνία με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας.»

5 Το άρθρο 3 της εν λόγω οδηγίας, το οποίο τιτλοφορείται «Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας», προβλέπει τα εξής:

«1. Τα κράτη μέλη εξασφαλίζουν το δικαίωμα των υπόπτων και κατηγορουμένων να έχουν πρόσβαση σε δικηγόρο εντός προθεσμίας και κατά τρόπο που να επιτρέπει στους ενδιαφερομένους να ασκούν τα δικαιώματα υπεράσπισής τους πρακτικά και αποτελεσματικά.

[...]

3. Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο συνεπάγεται τα ακόλουθα:

[...]

γ) Τα κράτη μέλη εξασφαλίζουν ότι οι ύποπτοι ή οι κατηγορούμενοι έχουν τουλάχιστον το δικαίωμα να ζητούν την παράσταση του δικηγόρου τους στις ακόλουθες ερευνητικές πράξεις ή άλλες πράξεις συλλογής αποδεικτικών στοιχείων, εφόσον οι εν λόγω πράξεις προβλέπονται στο εθνικό δίκαιο και εφόσον ο ύποπτος ή ο κατηγορούμενος υποχρεούται [ή δύναται] να παραστεί στη συγκεκριμένη πράξη:

- i) διέλευση προσώπων για αναγνώριση·
- ii) κατ' αντιπαράσταση εξετάσεις·
- iii) αναπαραστάσεις του εγκλήματος.

[...]

Η οδηγία 2016/343

6 Οι αιτιολογικές σκέψεις 33 και 47 της οδηγίας 2016/343 έχουν ως εξής:

«(33) Το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη αποτελεί μια από τις βασικές αρχές σε μια δημοκρατική κοινωνία. Το δικαίωμα των υπόπτων και των κατηγορουμένων να παρίστανται στη δίκη τους βασίζεται σε αυτό το δικαίωμα και θα πρέπει να κατοχυρώνεται σε όλη την Ένωση.

[...]

(47) Η παρούσα οδηγία συνάδει με τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις αρχές που αναγνωρίζονται από τον [Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης] και την [Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, η οποία υπεγράφη στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950], συμπεριλαμβανομέν[ου] [...] του δικαιώματος αποτελεσματικού μέσου ένδικης προστασίας και του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, του τεκμηρίου αθωότητας και των δικαιωμάτων της υπεράσπισης. [...]

7 Το άρθρο 8 της εν λόγω οδηγίας, το οποίο επιγράφεται «Δικαίωμα παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του», προβλέπει στην παράγραφο 1 τα ακόλουθα:

«Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι οι ύποπτοι και οι κατηγορούμενοι έχουν το δικαίωμα παράστασης στη δίκη τους.»

Το βουλγαρικό δίκαιο

- 8 Το άρθρο 55 του nakazatelno-protsesualen kodeks (κώδικα ποινικής δικονομίας, στο εξής: ΝΡΚ) προβλέπει τα εξής:
- «Ο κατηγορούμενος έχει τα ακόλουθα δικαιώματα:
- [...]
- να μετέχει στην ποινική διαδικασία
- [...]
- να έχει συνήγορο.»
- 9 Δυνάμει του άρθρου 94, παράγραφος 1, σημείο 8, του ΝΡΚ, όταν η υπόθεση εκδικάζεται ερήμην του κατηγορουμένου, η υπεράσπιση του από συνήγορο είναι υποχρεωτική.
- 10 Το άρθρο 99 του ΝΡΚ προβλέπει τα εξής:
- «Ο συνήγορος έχει τα ακόλουθα δικαιώματα:
- [...]
- να μετέχει στην ποινική διαδικασία. [...]»
- 11 Κατά το άρθρο 269, παράγραφος 3, του ΝΡΚ, η υπόθεση μπορεί να εκδικαστεί ερήμην του κατηγορουμένου μόνο σε περίπτωση που δεν καθίσταται δυνατός ο εντοπισμός του ή εφόσον έχει ενημερωθεί ότι υφίσταται η δυνατότητα να διεξαχθεί η δίκη ερήμην του.
- 12 Το άρθρο 271, παράγραφος 2, του ΝΡΚ ορίζει τα ακόλουθα:
- «Η ακροαματική διαδικασία αναβάλλεται εάν δεν παρίστανται οι ακόλουθοι:
- [...]
2. ο κατηγορούμενος [...]
3. ο συνήγορος [...]».
- 13 Κατά το άρθρο 348, παράγραφος 3, του ΝΡΚ:
- «Συντρέχει ουσιώδης παράβαση δικονομικών κανόνων:
1. σε περίπτωση κατά την οποία επήλθε περιορισμός των δικονομικών δικαιωμάτων των μετεχόντων στη δίκη και δεν έχει αρθεί ο περιορισμός αυτός:
- [...]».

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

- 14 Ο DD, υπάλληλος της συνοριακής αστυνομίας του αεροδρομίου Σόφιας (Βουλγαρία), διώκεται ποινικώς, μαζί με άλλα πρόσωπα, για αδικήματα σχετικά με την παράνομη μετανάστευση, ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, του Spetsializiran nakazatelen sad (ποινικού δικαστηρίου ειδικών αρμοδιοτήτων, Βουλγαρία).
- 15 Στην πρώτη συνεδρίαση που διεξήχθη ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, στις 15 Οκτωβρίου 2020, ο DD παρέστη μετά του συνηγόρου του, VV. Κατά τη συνεδρίαση αυτή εξετάστηκε, μεταξύ άλλων, ο ανώνυμος μάρτυρας με τον κωδικό 263, ενώ παρασχέθηκε στον VV η δυνατότητα να του απευθύνει ερωτήσεις. Η συνέχιση της εν λόγω εξέτασης αναβλήθηκε για τις 30 Νοεμβρίου 2020.
- 16 Στις 27 Νοεμβρίου 2020, ο VV υπέβαλε αίτημα αναβολής της προγραμματισμένης συνεδρίασης και ζήτησε την εκδίκαση της υποθέσεως σε μεταγενέστερη ημερομηνία για τον λόγο ότι δεν είχε αναρρώσει ακόμη συνεπεία της νόσησής του από κορωνοϊό.
- 17 Κατά τη συνεδρίαση της 30ής Νοεμβρίου 2020, ο DD υπέβαλε αίτημα αναβολής της υποθέσεως λόγω της απουσίας του συνηγόρου του, VV. Μολαταύτα, το αιτούν δικαστήριο προχώρησε στην εξέταση του ανώνυμου μάρτυρα με τον κωδικό 263, αναγνωρίζοντας συγχρόνως ότι τούτο συνιστούσε προσβολή του δικαιώματος του DD να εκπροσωπείται από συνήγορο καθώς και του δικαιώματος του VV να παρίσταται και να μετέχει στη διαδικασία. Εντούτοις, παραπέμποντας στην απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 2020, Spetsializirana prokuratura (Ερημοδικία) (C-688/18, EU:C:2020:94), το αιτούν δικαστήριο έκρινε ότι η εν λόγω προσβολή μπορούσε να αρθεί με την εκ νέου εξέταση του υπ' αριθ. 263 ανώνυμου μάρτυρα στην επόμενη συνεδρίαση, η οποία είχε προγραμματιστεί για τις 18 Δεκεμβρίου 2020, προκειμένου να παρασχεθεί στον VV η δυνατότητα να του απευθύνει τις ερωτήσεις του. Οι διάδικοι που παρέστησαν στη συνεδρίαση της 30ής Νοεμβρίου 2020 έθεσαν τις ερωτήσεις τους στον εν λόγω μάρτυρα. Στη συνέχεια, απεστάλη στον VV αντίγραφο των πρακτικών της εξέτασης του μάρτυρα.
- 18 Στις 4, 10 και 15 Δεκεμβρίου 2020, ο VV προσκόμισε έγγραφα που πιστοποιούσαν τα προβλήματα υγείας του καθώς και το γεγονός ότι ο DD είχε προσβληθεί από τον κορωνοϊό και υπέβαλε δις αίτημα αναβολής της υποθέσεως.
- 19 Κατά την επόμενη συνεδρίαση, η οποία ωστόσο διεξήχθη στις 18 Δεκεμβρίου 2020, ερήμην του DD και απουσία του VV, το αιτούν δικαστήριο εξέτασε τον μάρτυρα YAR, η κατάθεση του οποίου ήταν κρίσιμη για τις ποινικές διώξεις κατά του DD, επισημαίνοντας εκ νέου ότι θα παρεχόταν στους DD και VV η δυνατότητα να εξετάσουν τον μάρτυρα στην επόμενη συνεδρίαση. Αντίγραφο των πρακτικών της εξέτασης απεστάλη στους DD και VV.
- 20 Στις 11 Ιανουαρίου 2021 διεξήχθη συνεδρίαση στην οποία παρέστησαν αμφότεροι οι DD και VV. Στο πλαίσιο αυτό, ο VV αμφισβήτησε την απόφαση του αιτούντος δικαστηρίου περί κανονικής διεξαγωγής των συνεδριάσεων της 30ής Νοεμβρίου 2020 και της 18ης Δεκεμβρίου 2020, επικαλούμενος προσβολή των δικαιωμάτων υπεράσπισης. Συναφώς, το αιτούν δικαστήριο έκρινε, μεταξύ άλλων, ότι, καίτοι η διεξαγωγή των εν λόγω συνεδριάσεων συνεπαγόταν προσβολή του δικαιώματος του DD και του VV να παρίστανται αυτοπροσώπως, η προσβολή μπορούσε να αρθεί με την εκ νέου εξέταση των οικείων μαρτύρων.

- 21 Κατά τη συνεδρίαση της 22ας Φεβρουαρίου 2021, οι DD και VV είχαν τη δυνατότητα να εξετάσουν τον υπ' αριθ. 263 ανώνυμο μάρτυρα καθώς και τον μάρτυρα YAR. Ο DD δεν έθεσε καμία ερώτηση, ενώ ο VV έθεσε ερωτήσεις μόνο στον μάρτυρα YAR, δηλώνοντας ότι δεν είχε ερωτήσεις προς τον υπ' αριθ. 263 ανώνυμο μάρτυρα.
- 22 Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι, με βάση τα ισχύοντα στο εθνικό δίκαιο, η συλλογή αποδεικτικών στοιχείων, ιδίως διά της εξετάσεως μαρτύρων, παρότι ο κατηγορούμενος και ο συνήγορός του είναι απόντες, συνιστά προσβολή του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του και του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο. Είναι προφανές ότι η εν λόγω διαδικαστική πλημμέλεια αίρεται μόνον εάν κληθούν εκ νέου οι μάρτυρες και παρασχεθεί στον κατηγορούμενο και στον συνήγορό του η δυνατότητα να τους απευθύνουν ερωτήσεις.
- 23 Εντούτοις, το εθνικό δίκαιο δεν περιέχει καμία ρητή διάταξη σχετικά με τη φύση της νέας αυτής εξέτασης των μαρτύρων. Είτε η νέα εξέταση φέρει απλώς συμπληρωματικό χαρακτήρα και, εν τωιαύτη περιπτώσει, οι δηλώσεις στις οποίες έχουν προβεί οι μάρτυρες κατά τη διάρκεια προηγούμενης συνεδρίασης –ερήμην του κατηγορουμένου και απουσία του συνηγόρου του– απαντώντας στις ερωτήσεις που τους έθεσαν οι λοιποί παράγοντες της δίκης παραμένουν ισχυρές, είτε η εξέταση αυτή αντικαθιστά την προηγούμενη με αποτέλεσμα η τελευταία να πρέπει να θεωρηθεί άκυρη και στερούμενη έννομων συνεπειών. Σε μια τέτοια περίπτωση, οι διάδικοι που ήταν παρόντες κατά την προηγούμενη συνεδρίαση θα ήταν υποχρεωμένοι να υποβάλουν εκ νέου τις ερωτήσεις που είχαν υποβάλει κατά τη διεξαγωγή της. Συναφώς, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι υπάρχουν ενδείξεις που υποδηλώνουν ότι η συμπληρωματική εξέταση αρκεί για να αρθεί η παράβαση των επίμαχων στην υπόθεση της κύριας δίκης δικονομικών κανόνων.
- 24 Κατά το αιτούν δικαστήριο, από την απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 2020, Spetsializirana prokuratura (Ερημοδικία) (C-688/18, EU:C:2020:94), προκύπτει ότι, όταν ο κατηγορούμενος ήταν απών σε ακροαματική διαδικασία, δεν συντρέχει προσβολή του κατά το άρθρο 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2016/343 δικαιώματός του να παρίσταται αυτοπροσώπως στη δίκη του, εφόσον οι διενεργηθείσες –εν απουσία του– πράξεις επαναλήφθηκαν μεταγενέστερα εκ νέου παρουσία του. Το εν λόγω δικαστήριο εκτιμά, ωστόσο, ότι το περιεχόμενο της απαιτήσεως αυτής δεν είναι σαφές. Διερωτάται, ειδικότερα, αν είναι αναγκαίο να επαναληφθεί καθ' ολοκληρίαν η εξέταση μάρτυρα, με αποτέλεσμα, αφενός, οι διάδικοι που ήταν παρόντες προηγουμένως και οι οποίοι είχαν ήδη θέσει τις ερωτήσεις τους στον μάρτυρα να πρέπει να θέσουν εκ νέου τις ίδιες ερωτήσεις και, αφετέρου, ο κατηγορούμενος που ήταν προηγουμένως απών να απευθύνει εν συνεχεία τις ερωτήσεις του, ή αν αρκεί η συμπληρωματική εξέταση να παρέχει απλώς στον κατηγορούμενο και στον συνήγορό του τη δυνατότητα να θέσουν τις ερωτήσεις τους στον μάρτυρα.
- 25 Επιπλέον, δεδομένου ότι στην υπό κρίση υπόθεση οι συνεδριάσεις της 30ής Νοεμβρίου 2020 και της 18ης Δεκεμβρίου 2020 διεξήχθησαν απουσία του VV, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται κατά πόσον υπήρξε προσβολή του δικαιώματος υπεράσπισης του DD από συνήγορο, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 2013/48.

26 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Spetsializiran nakazatelen sad (ποινικό δικαστήριο ειδικών αρμοδιοτήτων) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Διασφαλίζεται το δικαίωμα αυτοπρόσωπης παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του, σύμφωνα με το άρθρο 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2016/343, ερμηνευόμενο σε συνδυασμό με το άρθρο 10, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής και υπό το πρίσμα της αιτιολογικής της σκέψης 44, σε περίπτωση που, σε χωριστή συνεδρίαση, εξετάστηκε μάρτυρας ερήμην του κατηγορουμένου, πλην όμως στην αμέσως επόμενη συνεδρίαση ο κατηγορούμενος είχε την δυνατότητα να εξετάσει τον ίδιο μάρτυρα, εντούτοις δήλωσε ότι δεν έχει ερωτήσεις, ή για τη διασφάλιση του δικαιώματος αυτοπρόσωπης παράστασης απαιτείται να επαναληφθεί καθ' ολοκληρίαν η εν λόγω εξέταση, συμπεριλαμβανομένων των ερωτήσεων που είχαν θέσει οι λοιποί παράγοντες της δίκης, οι οποίοι ήταν παρόντες κατά την πρώτη εξέταση;

2) Διασφαλίζεται το δικαίωμα υπεράσπισης από δικηγόρο σύμφωνα με το άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 2013/48, ερμηνευόμενο σε συνδυασμό με το άρθρο 12, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής, αν σε δύο χωριστές συνεδριάσεις εξετάστηκαν δύο μάρτυρες απουσία του δικηγόρου [του κατηγορουμένου], ωστόσο ο δικηγόρος είχε τη δυνατότητα να εξετάσει τους δύο μάρτυρες στην επόμενη συνεδρίαση, ή για τη διασφάλιση του δικαιώματος υπεράσπισης από δικηγόρο απαιτείται να επαναληφθούν καθ' ολοκληρίαν οι δύο εξετάσεις μαρτύρων, συμπεριλαμβανομένων των ερωτήσεων που είχαν θέσει οι λοιποί παράγοντες της δίκης στην προηγούμενη εξέταση, και επιπλέον να παρασχεθεί στον δικηγόρο ο οποίος ήταν απών στις δύο προηγούμενες συνεδριάσεις η δυνατότητα να υποβάλει τις ερωτήσεις του;»

27 Με έγγραφο της 5ης Αυγούστου 2022, το Sofiyski gradski sad (πλημμελειοδικείο Σόφιας, Βουλγαρία) ενημέρωσε το Δικαστήριο ότι, κατόπιν νομοθετικής μεταρρύθμισης η οποία τέθηκε σε ισχύ στις 27 Ιουλίου 2022, καταργήθηκε το Spetsializiran nakazatelen sad (ποινικό δικαστήριο ειδικών αρμοδιοτήτων) και ορισμένες εκ των υποθέσεων που υπάγονταν στην αρμοδιότητά του, συμπεριλαμβανομένης της υποθέσεως της κύριας δίκης, παραπέμφθηκαν, από την ημερομηνία αυτή, στο Sofiyski gradski sad (πλημμελειοδικείο Σόφιας).

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

28 Με τα προδικαστικά ερωτήματα, τα οποία πρέπει να εξεταστούν από κοινού, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2016/343 και το άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 2013/48 έχουν την έννοια ότι, όταν το εθνικό δικαστήριο, προκειμένου να διασφαλίσει τον σεβασμό του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του και του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο, προβαίνει σε συμπληρωματική εξέταση μάρτυρα κατηγορίας διότι, για λόγους ανεξάρτητους από τη βούλησή τους, ο κατηγορούμενος και ο συνήγορός του δεν μπόρεσαν να παραστούν κατά την προηγούμενη εξέταση του εν λόγω μάρτυρα, αρκεί να τους παρασχεθεί η δυνατότητα να εξετάσουν ελεύθερα τον μάρτυρα ή αν πρέπει η συμπληρωματική αυτή εξέταση να συνιστά καθ' ολοκληρίαν επανάληψη της προηγούμενης εξέτασης του μάρτυρα, όπερ θα συνεπαγόταν να κηρυχθούν άκυρες οι διαδικαστικές πράξεις που διενεργήθηκαν κατά τη διάρκειά της.

29 Πρώτον, υπενθυμίζεται ότι το άρθρο 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2016/343 προβλέπει ότι τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι οι ύποπτοι και οι κατηγορούμενοι έχουν το δικαίωμα παράστασης στη δίκη τους.

- 30 Κατά την αιτιολογική της σκέψη 47, η οδηγία αυτή συνάδει με τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις αρχές που αναγνωρίζονται από τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (στο εξής: ΕΣΔΑ), συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, του τεκμηρίου αθωότητας και των δικαιωμάτων της υπεράσπισης.
- 31 Όπως προκύπτει από την αιτιολογική σκέψη 33 της εν λόγω οδηγίας, το δικαίωμα των υπόπτων και των κατηγορουμένων να παρίστανται στη δίκη τους βασιίζεται στο δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ και στο οποίο αντιστοιχούν, όπως διευκρινίζεται στις επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ΕΕ 2007, C 303, σ. 17), το άρθρο 47, δεύτερο και τρίτο εδάφιο, και το άρθρο 48 του Χάρτη. Το Δικαστήριο οφείλει, επομένως, να ερμηνεύει τις τελευταίες ως άνω διατάξεις κατά τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίζεται ένα επίπεδο προστασίας σύμφωνο με εκείνο που κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, όπως η εν λόγω διάταξη ερμηνεύεται από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (πρβλ. απόφαση της 29ης Ιουλίου 2019, Gambino και Hyka, C-38/18, EU:C:2019:628, σκέψη 39 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).
- 32 Συναφώς, από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου προκύπτει ότι η διεξαγωγή δημόσιας συνεδρίασης συνιστά θεμελιώδη αρχή την οποία κατοχυρώνει το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ. Η αρχή αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία σε ποινικές υποθέσεις, όπου πρέπει γενικώς να προβλέπεται ένα πρωτοβάθμιο δικαστήριο το οποίο να ανταποκρίνεται πλήρως στις επιταγές του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ και ενώπιον του οποίου ο κατηγορούμενος να μπορεί νομίμως να απαιτήσει «να ακουστεί», να έχει τη δυνατότητα να εκθέσει προφορικώς τους υπερασπιστικούς ισχυρισμούς του, να παρακολουθήσει τις καταθέσεις των μαρτύρων κατηγορίας, να εξετάσει και να επανεξετάσει τους μάρτυρες (πρβλ. αποφάσεις του ΕΔΔΑ της 23ης Νοεμβρίου 2006, Jussila κατά Φινλανδίας, CE:ECHR:2006:1123JUD007305301, § 40, και της 4ης Μαρτίου 2008, Hüseyin Turan κατά Τουρκίας, CE:ECHR:2008:0304JUD001152902, § 31).
- 33 Από τη νομολογία του ΕΔΔΑ προκύπτει επίσης ότι τα συμβαλλόμενα κράτη διαθέτουν μεγάλη ελευθερία κατά την επιλογή των μέσων με τα οποία τα δικαιοδοτικά συστήματά τους θα μπορέσουν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ όσον αφορά το δικαίωμα του κατηγορουμένου να μετέχει στην επ' ακροατηρίου συζήτηση, ενώ τα παρεχόμενα από το εγχώριο δίκαιο δικονομικά μέσα και η εσωτερική πρακτική πρέπει να αποδεικνύονται αποτελεσματικά, εάν ο κατηγορούμενος δεν παραιτήθηκε από το δικαίωμά του να εμφανισθεί ενώπιον του δικαστηρίου και να υπερασπιστεί τον εαυτό του ούτε είχε την πρόθεση να φυγοδικήσει (πρβλ. απόφαση του ΕΔΔΑ της 1ης Μαρτίου 2006, Sejdonic κατά Ιταλίας, CE:ECHR:2006:0301JUD005658100, § 83).
- 34 Όσον αφορά ειδικότερα το δικαίωμα κλητεύσεως και εξετάσεως των μαρτύρων, το οποίο προβλέπεται στο άρθρο 6, παράγραφος 3, στοιχείο δ', της ΕΣΔΑ, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει κρίνει ότι η διάταξη αυτή καθιερώνει την αρχή κατά την οποία, προτού ο κατηγορούμενος κηρυχθεί ένοχος, όλα τα ενοχοποιητικά στοιχεία πρέπει κατ' αρχήν να προσκομίζονται ενώπιόν του σε δημόσια συνεδρίαση, προκειμένου να αποτελέσουν αντικείμενο κατ' αντιμωλίαν συζητήσεως. Τυχόν εξαιρέσεις από την κατά τα ανωτέρω αρχή δύνανται να γίνουν δεκτές μόνον υπό την επιφύλαξη του σεβασμού των δικαιωμάτων υπεράσπισης, τα οποία επιβάλλουν, κατά κανόνα, να παρέχεται στον κατηγορούμενο προσήκουσα και επαρκής δυνατότητα να αμφισβητήσει τις καταθέσεις των μαρτύρων κατηγορίας και να τους εξετάσει είτε κατά τον χρόνο της κατάθεσης είτε σε μεταγενέστερο στάδιο (πρβλ. αποφάσεις του ΕΔΔΑ της

15ης Δεκεμβρίου 2011, Al-Khawadja και Tahery κατά Ηνωμένου Βασιλείου, CE:ECHR:2011:1215JUD002676605, § 118, και της 23ης Μαρτίου 2016, Blokhin κατά Ρωσίας, CE:ECHR:2016:0323JUD004715206, § 200).

- 35 Λαμβανομένης υπόψη της προμνημονευθείσας νομολογίας, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι, μολονότι η εξέταση μάρτυρα κατηγορίας στο πλαίσιο συνεδρίασης που διεξάγεται ερήμην του κατηγορουμένου για λόγους ανεξάρτητους από τη βούλησή του συνιστά προσβολή του δικαιώματος παράστασης στη δίκη του, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2016/343, η τελευταία αυτή διάταξη δεν αντίκειται στην άρση της προσβολής σε μεταγενέστερο στάδιο της ίδιας διαδικασίας. Συνακόλουθα, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι, εφόσον ο κατηγορούμενος ζήτησε να επαναληφθούν, παρουσία του, οι δικονομικές πράξεις που διενεργήθηκαν στη διάρκεια συνεδριάσεων στις οποίες δεν είχε μπορέσει να παραστεί και το αίτημά του έγινε δεκτό, δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι αυτός δεν παρέστη στη δίκη του [απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 2020, Spetsializirana prokuratura (Ερημοδικία), C-688/18, EU:C:2020:94, σκέψη 48].
- 36 Προς διασφάλιση του σεβασμού του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη και των δικαιωμάτων υπεράσπισης, η επανάληψη της εξέτασης του μάρτυρα κατηγορίας πρέπει πάντως να λαμβάνει χώρα υπό συνθήκες που να παρέχουν στον κατηγορούμενο προσήκουσα δυνατότητα να αμφισβητήσει την κατάθεση του μάρτυρα κατηγορίας και να τον εξετάσει.
- 37 Προς τούτο, αρκεί η διενέργεια συμπληρωματικής εξετάσεως κατά την οποία ο κατηγορούμενος έχει τη δυνατότητα να εξετάσει ελεύθερα τον μάρτυρα, χωρίς να είναι αναγκαίο να επαναληφθεί καθ' ολοκληρίαν η εξέταση που έλαβε χώρα ερήμην του, δεδομένου ότι η κήρυξη της ακυρότητας των διαδικαστικών πράξεων που διενεργήθηκαν κατά την εν λόγω εξέταση δεν παρίσταται αναγκαία υπό το πρίσμα των απαιτήσεων που εκτίθενται στην προηγούμενη σκέψη.
- 38 Εντούτοις, πριν από τη συμπληρωματική εξέταση, πρέπει να κοινοποιείται στον κατηγορούμενο αντίγραφο των πρακτικών της εξετάσεως του μάρτυρα κατηγορίας η οποία έλαβε χώρα ερήμην του. Πράγματι, μόνον υπό την προϋπόθεση ότι έχει λάβει γνώση του περιεχομένου και του τρόπου διεξαγωγής της εξετάσεως του μάρτυρα κατά την προηγούμενη αυτή εξέταση ο κατηγορούμενος είναι πλήρως σε θέση να τον εξετάσει, αναλόγως της περιπτώσεως, βάσει των δηλώσεων στις οποίες αυτός προέβη κατά την εν λόγω εξέταση.
- 39 Εν προκειμένω, από την αίτηση προδικαστικής αποφάσεως προκύπτει ότι για λόγους υγείας ο DD δεν μπόρεσε να παραστεί στη συνεδρίαση της 18ης Δεκεμβρίου 2020, κατά την οποία εξετάστηκε ο μάρτυρας YAR. Εντούτοις, κοινοποιήθηκε στον DD αντίγραφο των πρακτικών της εν λόγω εξετάσεως και, στη συνέχεια, είχε την ευκαιρία να εξετάσει ελεύθερα τον μάρτυρα κατά τη μεταγενέστερη συνεδρίαση που διεξήχθη στις 22 Φεβρουαρίου 2021. Κατά συνέπεια, υπό την επιφύλαξη των εξακριβώσεων στις οποίες θα προβεί το αιτούν δικαστήριο, διαπιστώνεται ότι με τον τρόπο αυτό ήρθη η προσβολή του δικαιώματος του DD να παρίσταται στη δίκη του, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2016/343.
- 40 Δεύτερον, υπενθυμίζεται ότι το άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 2013/48 θέτει τη θεμελιώδη αρχή κατά την οποία οι ύποπτοι και οι κατηγορούμενοι έχουν δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο εντός προθεσμίας και κατά τρόπο που να τους επιτρέπει να ασκούν τα δικαιώματα υπεράσπισης τους πρακτικά και αποτελεσματικά [πρβλ. απόφαση της 12ης Μαρτίου 2020, VW (Δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο σε περίπτωση μη εμφάνισης), C-659/18, EU:C:2020:201, σκέψη 31].

- 41 Όσον αφορά τις ερευνητικές πράξεις ή άλλες πράξεις συλλογής αποδεικτικών στοιχείων επί των οποίων έχει εφαρμογή το δικαίωμα αυτό, το άρθρο 3, παράγραφος 3, στοιχείο γ', της οδηγίας 2013/48 προβλέπει ότι τα κράτη μέλη εξασφαλίζουν ότι οι ύποπτοι ή οι κατηγορούμενοι έχουν τουλάχιστον το δικαίωμα να ζητούν την παράσταση του δικηγόρου τους κατά τη διέλευση προσώπων για αναγνώριση, τις κατ' αντιπαράσταση εξετάσεις και τις αναπαραστάσεις του εγκλήματος.
- 42 Περαιτέρω, πρέπει να υπομνησθεί ότι, δυνάμει του άρθρου 1 της οδηγίας 2013/48, η οδηγία αυτή θεσπίζει ελάχιστους κανόνες σχετικά, μεταξύ άλλων, με τα δικαιώματα των υπόπτων και κατηγορουμένων όσον αφορά στην πρόσβαση σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας.
- 43 Κατά την αιτιολογική της σκέψη 54 δε, αφ' ης στιγμής η οδηγία θεσπίζει μόνον ελάχιστους κανόνες, τα κράτη μέλη μπορούν να διευρύνουν τα δικαιώματα που προβλέπονται σ' αυτή, με σκοπό την παροχή μεγαλύτερης προστασίας.
- 44 Συνακόλουθα, κατά το γράμμα του άρθρου 3, παράγραφος 3, στοιχείο γ', της οδηγίας 2013/48, τα κράτη μέλη μπορούν να διευρύνουν το δικαίωμα των υπόπτων ή των κατηγορουμένων να ζητούν την παράσταση του δικηγόρου τους στις ερευνητικές πράξεις ή σε άλλες πράξεις συλλογής αποδεικτικών στοιχείων που απαριθμούνται στη διάταξη αυτή ώστε το εν λόγω δικαίωμα να περιλαμβάνει περαιτέρω πράξεις, όπως η εξέταση μάρτυρα κατηγορίας ενώπιον ποινικού δικαστηρίου.
- 45 Υπό τις συνθήκες αυτές, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι, λαμβανομένων υπόψη των θεμελιωδών αρχών της δίκαιης δίκης που απορρέουν από τις σκέψεις 35 έως 38 της παρούσας αποφάσεως, είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι ο κατηγορούμενος ασκεί τα δικαιώματα υπεράσπισης του πρακτικά και αποτελεσματικά όταν, καίτοι η εξέταση μάρτυρα κατηγορίας ενώπιον ποινικού δικαστηρίου διενεργήθηκε χωρίς την παρουσία του συνηγόρου του για λόγους ανεξάρτητους από τη βούλησή του, ο συνηγόρος είχε τη δυνατότητα να εξετάσει ελεύθερα τον μάρτυρα, βάσει των πρακτικών της εξετάσεως που έλαβε χώρα εν απουσία του κατά τη διάρκεια συμπληρωματικής εξετάσεως. Επομένως, δεν είναι αναγκαίο να επαναληφθεί καθ' ολοκληρίαν η εξέταση που διεξήχθη εν απουσία του.
- 46 Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, στα προδικαστικά ερωτήματα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2016/343 και το άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 2013/48 έχουν την έννοια ότι, όταν το εθνικό δικαστήριο, προκειμένου να διασφαλίσει τον σεβασμό του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του και του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο, προβαίνει σε συμπληρωματική εξέταση μάρτυρα κατηγορίας διότι, για λόγους ανεξάρτητους από τη βούλησή τους, ο κατηγορούμενος και ο συνηγόρος του δεν μπόρεσαν να παραστούν κατά την προηγούμενη εξέταση του εν λόγω μάρτυρα, αρκεί να τους παρασχεθεί η δυνατότητα να εξετάσουν ελεύθερα τον μάρτυρα, εφόσον σε χρόνο προγενέστερο της συμπληρωματικής αυτής εξετάσεως τους έχει κοινοποιηθεί αντίγραφο των πρακτικών της προηγούμενης εξετάσεως του μάρτυρα. Υπό τις συνθήκες αυτές, δεν είναι αναγκαίο να επαναληφθεί καθ' ολοκληρίαν η εξέταση που διεξήχθη ερήμην του κατηγορουμένου και απουσία του συνηγόρου του ούτε να κηρυχθούν άκυρες οι διαδικαστικές πράξεις που διενεργήθηκαν κατά τη διάρκειά της.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 47 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (όγδοο τμήμα) αποφαινεται:

Το άρθρο 8, παράγραφος 1, της οδηγίας (ΕΕ) 2016/343 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 9ης Μαρτίου 2016, για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, και το άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 2013/48/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Οκτωβρίου 2013, σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας,

έχουν την έννοια ότι:

όταν το εθνικό δικαστήριο, προκειμένου να διασφαλίσει τον σεβασμό του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του και του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο, προβαίνει σε συμπληρωματική εξέταση μάρτυρα κατηγορίας διότι, για λόγους ανεξάρτητους από τη βούλησή τους, ο κατηγορούμενος και ο συνήγορός του δεν μπόρεσαν να παραστούν κατά την προηγούμενη εξέταση του εν λόγω μάρτυρα, αρκεί να τους παρασχεθεί η δυνατότητα να εξετάσουν ελεύθερα τον μάρτυρα, εφόσον σε χρόνο προγενέστερο της συμπληρωματικής αυτής εξέτασής τους έχει κοινοποιηθεί αντίγραφο των πρακτικών της προηγούμενης εξέτασής του μάρτυρα. Υπό τις συνθήκες αυτές, δεν είναι αναγκαίο να επαναληφθεί καθ' ολοκληρίαν η εξέταση που διεξήχθη ερήμην του κατηγορουμένου και απουσία του συνηγόρου του ούτε να κηρυχθούν άκυρες οι διαδικαστικές πράξεις που διενεργήθηκαν κατά τη διάρκειά της.

(υπογραφές)